

Citation:

K. Bakker & J. Meyer, Levensbericht D.J. Kuenen, in:
Levensberichten en herdenkingen, 1996, Amsterdam, pp. 61-74

*Levensbericht door K. Bakker, met medewerking van mw. J. Meyer, adviseur
RMNO*

Donald Johan Kuenen

19 maart 1912 – 21 september 1995

Donald Johan Kuenen

Het is moeilijk een levensbericht over Don Kuenen te schrijven zonder daarbij de betekenis van de 'Kuenen-dynastie' te betrekken. Hij behoorde immers tot deze prominente familie, waarvan zoveel leden betrokken waren en zijn bij het wetenschappelijk onderwijs en onderzoek in ons land.

Zijn grootvader, W. Abraham Kuenen (1828-1891) was hoogleraar aan de Rijksuniversiteit te Leiden, waar hij theologie doceerde. Hij werd buitengewoon hoogleraar toen hij pas 24 jaar was. Een jaar later kreeg hij een eredoctoraat in de letteren. Gewoon hoogleraar werd hij in 1855. Zijn belangrijkste werk was een historisch-kritisch onderzoek naar het ontstaan en de verzameling van de boeken van het Oude Testament, waarbij hij tot de ontdekking kwam dat de eerste vijf boeken niet, zoals altijd was aangenomen, door Mozes waren geschreven, maar dat er tenminste vier verschillende schrijvers waren geweest. Hij heeft meegewerkt aan de zogenaamde 'Leidse Vertaling' van de Bijbel. In zijn wetenschappelijke werk heeft hij sterk de nadruk gelegd op de onmisbaarheid van kennis van het Aramees naast die van het Hebreeuws. Hier openbaart zich al de liefde voor en kennis van vreemde talen, die zo kenmerkend is voor de familie.

Door zijn publikaties over het Oude Testament kwam hij in contact met de Engelse theoloog Philip Wicksteed (1844-1927). Er ontstond een levendige briefwisseling tussen beide theologen. Wicksteed leerde zelfs Nederlands, dat hij gebruikte om boeken van Kuenen te vertalen. Hij was een moderne theoloog, die inzag dat economische vraagstukken van groot belang waren voor de theologie en schreef dan ook voor zijn studenten een boek over economie. Daarnaast was hij een groot kenner van Dante, van wiens werk hij grote delen uit het Italiaans vertaalde. Beide families hadden zeven kinderen en zij bezochten elkaar geregeld, waarbij de muzikale aanleg van de leden zeker een rol speelde.

Na zijn overlijden in 1891 werden zowel Abraham Kuenen als diens leermeester en latere collega Scholten herdacht door P.H. Ritter in Elsevier's Geïllustreerd Maandschrift, 2e Jaargang, 6, 1892. Bij zijn 100ste geboortedag schreef Eerdmans in de NRC van 15 september 1928 over zijn hoge gestalte met hoge hoed die voor de Leidenaar de incarnatie van een 'prefester' was. In 1991 is het 100ste sterfjaar van Abraham Kuenen in Leiden herdacht met een symposium, een tentoonstelling en een boekje (*Kleine publikaties van de Leidse Universiteitsbibliotheek* Nr. 11).

Eén van de kinderen van Abraham was Johannes Petrus Kuenen (1866-1922), de vader van Don, die eerst was verbonden als hoogleraar in de natuurkunde aan de Universiteit in Dundee. Hij was gehuwd met Dora, een dochter van Philip Wicksteed. Hun vijf kinderen werden geboren in Dundee, behalve Don. Zijn vader werd in 1906 benoemd tot hoogleraar in de natuurkunde naast Kamerlingh Onnes aan de Rijksuniversiteit te Leiden. Hij was zeer geïnteresseerd in literatuur en schreef artikelen in *De Gids*. Op een intelligente en sympathieke wijze heeft hij getracht natuurwetenschap en godsdienst tot elkaar te brengen in zijn artikel

Natuurwetenschap en godsdienstig geloof, dat in 1911 vanwege de Nederlandse Protestantenvbond werd uitgegeven.

Eén van zijn zoons, Philip (1902-1976), genoemd naar Philip Wicksteed, studeerde geologie in Leiden en promoveerde daar bij Escher. Hij nam als oceanograaf deel aan de beroemde Snellius-expeditie en werd in 1946 hoogleraar in de geologie aan de Rijksuniversiteit te Groningen.

Ook na de verhuizing van de familie naar Nederland, waar zij woonden in een huis aan de Witte Singel, werd nog geregeld contact onderhouden met de familie Wicksteed.

Johannes Petrus Kuenen stierf op 55-jarige leeftijd in 1922. Hij werd herdacht door Kamerlingh Onnes in *Nature* (110, 1922), en door Lorentz in *De Gids* (86, no. 11, 1922). Als voogd van Don werd zijn oom W.A. Kuenen (genoemd naar Don's grootvader, de theoloog) aangesteld. Deze was hoogleraar in de interne geneeskunde aan de Rijksuniversiteit te Leiden. Zijn zoon, L. Kuenen, werd internist aan het Academisch Ziekenhuis te Leiden.

Don bezocht het Stedelijk Gymnasium in Leiden (1923-1930) en startte daarna zijn studie in de biologie, uiteraard aan de Rijksuniversiteit te Leiden. Hij koos voor de zoölogie. Prof. dr. H. Boschma, die vanaf 1931 tot 1934 hoogleraar algemene zoölogie en directeur van het Zoölogisch Laboratorium was, trok zich in 1934 terug en werd directeur van het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie, waaraan gekoppeld was het hoogleraarschap in de bijzondere dierkunde (de dierensystematiek). Hij stelde meteen een practicum systematische zoölogie in, waarvoor een speciale assistent werd benoemd om dit te leiden en toezicht te houden op de studenten. Kuenen was de eerste practicumassistent, van 1934 tot 1939.

Hij werd lid van het Leidsch Studenten Corps waar hij zich ontwikkelde tot een enthousiast roeier bij Njord. Tot op hoge leeftijd heeft hij de onuitroeibare neiging gehad om zo nu en dan de Corps-student te spelen, waarbij studenten, maar ook medewerkers en 'buitenstaanders' als foeten werden behandeld. De meesten konden daar wel tegen, enkelen durfden hem van repliek te dienen – wat hij apprecieerde – en als het soms wat al te venijnig werd bood hij later zijn excuses aan.

Zijn doctoraal-examen behaalde hij in 1937. In 1939 trad hij in het huwelijk met Louisa Johanna Theodora Janssens. Zij kregen drie kinderen: Johannes Gijsbrecht (1940, nu hoogleraar in de microbiologie aan de Technische Universiteit Delft), Andrine Dora (1943), en Dora Louisa (1946).

Onder leiding van prof. dr. L.M.G. Baas Becking bewerkte hij zijn proefschrift *Systematical and physiological notes on the brine shrimp Artemia*. Hij promoveerde in 1939. Zijn promotor was Boschma, die Baas Becking verving die toen in het voormalig Nederlands Oost Indië was.

In hetzelfde jaar publiceerde hij samen met de etholoog Niko Tinbergen een artikel *Über die auslösenden und die richtunggebenden Reizsituationen der*

Sperrbewegung von jungen Drosseln (Turdus m. merula). Hieruit blijkt zijn belangstelling voor de natuurwetenschappelijke bestudering van het gedrag van dieren.

Hij werkte twee jaar als entomoloog bij het Laboratorium van Shell in Amsterdam op het gebied van de ontwikkeling van insecticiden en fungiciden. De bezetters dwongen Shell in 1941 om 60% van hun personeel te ontslaan. Door Shell kwam hij als wetenschappelijk medewerker terecht bij 'Zeelands Proeftuin' in Wilhelminadorp. Het bestuur van deze instelling zag eerst niet veel in een wetenschappelijk medewerker: ze hadden meer behoefte aan een man uit de praktijk. Kuenen zette hier in een onderkomen dat als 'kot' werd aangeduid, een klein laboratorium op, waar ook een aantal ondergedoken studenten uit Wageningen kwam werken. Naast het vele organisatorische werk dat hiermee gepaard ging hield Kuenen zich speciaal bezig met onderzoek op het gebied van de bestrijding van plagen in boomgaarden, zoals de appelzaagwesp (*Hoplocampa testudinea*), de perebloesemsnuitkever (*Anthonomus cinctus*) en het fruitspint (*Metatetranychus ulmi*). Hij stimuleerde een meer oecologische aanpak van allerlei plagen, met name een betere 'timing' van behandelingen, waardoor met veel minder bestrijdingsmiddelen kon worden volstaan. Dit leidde ertoe dat bij de bestrijding van fruitspint de roofmijten niet allemaal werden gedood en dat deze de plaag van het fruitspint konden beheersen. Na enige tijd is het 'kot' vervangen door een redelijk laboratorium.

Goes werd in oktober 1944 bevrijd en Kuenen werd gevraagd om de Engelsen bij te staan als verbindingsofficier, waar hij gezien zijn tweetaligheid zeer geschikt voor was. Hij was zelf niet in dienst geweest: doordat zijn broer Philip de militaire dienstplicht had vervuld werd Don vrijgesteld ('broederdienst'). Kuenen kwam bij het militair gezag en moest daarvoor een cursus volgen in Brussel. Hij trok met de troepen mee en heeft in Limburg meegewerkt aan het op orde brengen van de bestuurlijke organen, zoals de vervanging van de 'foute' burgemeesters, hetgeen met zich meebracht dat hij in een jeep de provincie moest doorkruisen. Uiteindelijk kwam hij in Assen terecht, waar hij enkele maanden militair commandant was, onder meer belast met onderzoek van het gedrag van bestuurders in verband met hun eventuele terugkeer en het opsporen van archieven. Daarna keerde hij naar Wilhelminadorp terug.

In 1949 werd hij door prof. dr. C.J. van der Klaauw uitgenodigd conservator te worden in de zoölogie aan het Zoölogisch Laboratorium te Leiden, waar hij een jaar later werd benoemd als hoogleraar in de Experimentele Dierkunde, als opvolger van Tinbergen, die zijn functie als hoogleraar in Leiden helaas vervulde voor een functie in Oxford. Als speciale taak kreeg Kuenen de ontwikkeling van de dierenoecologie, waarvoor in 1952 een extra verdieping op de oostelijke vleugel van het laboratorium werd gebouwd. Kuenen werd de eerste hoogleraar in dit vakgebied in Nederland. Gezien zijn achtergrond was het niet verwonderlijk dat hij veel nadruk legde op de toegepaste aspecten van het vak, wat geheel in

overeenstemming was met de wens van de directeur van het Zoölogisch Laboratorium, prof. dr. C.J. van der Klaauw, die aan hem ook het onderwijs in de Landbouwdierkunde opdroeg.

Het is hier de plaats om de vooruitziende blik van Van der Klaauw te memoreren: hij bevorderde de oprichting van een Museum voor de Geschiedenis der Natuurwetenschappen, dat in 1928 tot stand kwam (nu het Boerhaave-Museum). Hij introduceerde in Leiden de ethologie, de oecologie, de histologie, de wijsgerige biologie en de mathematische biologie. Ook was hij mede-oprichter van het ITBON, het Instituut voor Toegepast Biologisch Onderzoek in de Natuur in Arnhem.

Kuenen's inaugurele rede in 1950 was getiteld *Insect en milieu*. Hierin maakte hij duidelijk wat zijn plaatsbepaling in het vak was, mede in relatie tot de toegepaste entomologie. Hij was jarenlang voorzitter van de Nederlandse Entomologische Vereniging, waarin hij een van de initiatiefnemers van de oprichting van de Sectie Toegepaste Entomologie werd.

Bij het vertrek van Van der Klaauw in 1959 werd Kuenen hoogleraar in de algemene dierkunde en directeur van het Zoölogisch Laboratorium. In die functie kreeg hij veel te doen met de nieuwbouw van het deel van het laboratorium dat langs de Witte Singel staat en in 1961 door minister Cals werd geopend.

Kuenen heeft nooit een duidelijk omljnd onderzoekprogramma opgezet. Zoals Dullemeijer in zijn boekje *Van Zoötomie tot Zoölogie: een historische schets van de Leidse algemene dierkunde* (1976) opmerkt, kenmerkte zich zijn aanpak door een sterk pragmatisme. Hij liet zich duidelijk leiden door actuele problemen, zoals de ontwikkeling van resistentie tegen DDT bij de huisvlieg (*Musca domestica*) en de graanklander (*Sitophilus granarius*), en de oorzaak van het verdwijnen van deze resistentie na het stopzetten van de bespuitingen bij de huisvlieg. Verder waren er (promotie-) onderwerpen over de populatiedynamica van het fruitspint (*Metatetranychus ulmi*) door Hueck (1953), de biologie en bestrijding van de woelrat (*Arvicola terrestris*) door Van Wijngaarden (1954), van fruitspint (*Metatetranychus ulmi*) in boomgaarden door Post (1962), van de huisstofmijt (*Dermaphagoides pteronyssimus*) door Spieksma (1967), de populatiedynamica van de sprinkhaan *Nomadacris septemfaciata* door Stortenbeker (1967), de voortplanting van een vlinder waarvan de rups schade toebrengt aan de katoen (*Diparopsis watersi*) door Brader-Breuker (1969), de voedingsfysiologische betrekkingen tussen waardplanten en spintmijten door Storms (1971), de biologie en bestrijding van de muskusrat (*Ondatra zibethicus*) door Doude van Troostwijk (1976), de oecologie en genetische bestrijding van de uienvlieg (*Delia antiqua*) door Loosjes (1976), en de mogelijke nadelen van het onkruidbestrijdingsmiddel 2,4,5-T op de bodemfauna door Eijsackers (1978). Hij was ten zeerste geïnteresseerd in de mogelijkheden van biologische bestrijding van plagen.

Een ander terrein van onderzoek, dat niet *direct* op praktijkproblemen sloeg, was de studie van de rijke en gevarieerde gemeenschap van planten en dieren in

de duinen van Meijndel, dat gericht was op de ontrafeling van de factoren die de verspreiding van planten en dieren in de duinen en de veranderingen in hun aantallen bepalen, kortom de ontrafeling van het *web of life*. Door het mozaïekachtig karakter van het gebied met zijn extreme verschillen tussen toppen en dalen, noord- en zuidhellingen, waterhuishouding etc. was dit een nogal ambitieuze onderneming.

Dit onderzoek was al in de jaren twintig begonnen onder de inspirerende leiding van dr. A. Schierbeek, maar had toen nog voornamelijk een inventariserend karakter. In 1948 werd het opnieuw leven ingeblazen door de toenmalige directeur van de Duinwaterleiding van Den Haag, ir. A.J. Gurck. De opvolgers van Gurck, ir. H. Bosch en later ir. J. Hieter hebben dit Meijndel-onderzoek van harte gesteund. De samenwerking tussen biologen en de Duinwaterleiding was en is nog steeds erg goed: de biologen (botanici zowel als zoölogen uit verschillende universiteiten) kregen allerlei faciliteiten, zoals een veldlaboratorium en de waterleiding kreeg adviezen voor het beheer van het duingebied. Er werd een Meijndel-Comité gevormd, waarin beide groepen de verschillende problemen konden bespreken. Kuenen is tot midden jaren tachtig lid van dit comité geweest.

Een belangrijk element in het begin was een groots opgezette bemonstering van het terrein. Er werden 100 valkuilen op verschillende plaatsen in het duin ingegraven, die zeven jaar lang elke week werden geleegd. De enorme aantallen dieren die erin waren gevallen moesten worden gedetermineerd en geteld. Dit was op zich al een monnikenwerk. Maar het hoofdpunt was de bewerking van de gegevens. Dit werd pas goed mogelijk nadat de computer zijn intrede had gedaan.

Kuenen's betrokkenheid werd natuurlijk gestimuleerd door het feit dat door de sterke onttrekking van water voor de waterleiding het duin ernstig ging verdrogen en er nu plannen waren voor infiltratie van het gebied met water uit de Lek. De veranderingen in de planten- en dierenwereld die hierdoor zeker zouden worden veroorzaakt waren typisch problemen die Don aantrekkelijk vond.

Het Meijndel-onderzoek was lange tijd het centrum van het veldwerk voor zowel staf als studenten. Belangrijke promotieprojecten waren de analyse van de verspreiding van miljoenpoten (Diplopoda) door Barlow (1957), de populatiedynamica van loopkevers (Carabidae) en de activiteitspatronen van *Porcellio scaber* (Isopoda) door Den Boer (1961), en de verspreiding en concurrentie tussen twee spitsmuissoorten (*Sorex araneus* en *S. minutus*) door Croin Michielsen (1966). Eén van de al vroeg begonnen onderzoeken is nu wel uitgegroeid tot een uitgebreid onderzoekprogramma namelijk de interactie tussen het Jacobskruiskruid (*Senecio jacobaea*) en de Sint Jacobsvlinder (*Tyria jacobaeae*) dat door Van der Meijden (promotie 1979) wordt uitgevoerd.

Kuenen's eigen belangstelling ging uit naar de problemen van de aanpassing van de waterhuishouding van dieren aan het vaak barre droge milieu van het

duin, waarbij hij speciale aandacht gaf aan landpissebedden, omdat het overgrote deel van de kreeftachtigen, waartoe deze dieren behoren, waterdieren zijn.

Een groot deel van het Meijndel-onderzoek is toegankelijk gemaakt voor een breed publiek in het fraai uitgevoerde boek *Meijndel: duin, water, leven* (Uitg. W. van Hoeve b.v. Den Haag/Baarn), dat werd uitgegeven ter gelegenheid van het honderdjarig bestaan van de Duinwaterleiding van Den Haag in 1976 en drie drukken beleefde.

Iets meer los van de op de praktijk gerichte promotie-onderzoekprojecten en het Meijndel-onderzoek stond het werk van Bakker aan de voedselconcurrentie bij *Drosophila* (1961), van Lensink aan de verspreiding van sprinkhanen in de duinen van Voorne (1963), van Cavé over het broeden van de torenvalk (*Falco tinnunculus*) in de nieuwe polder Oostelijk Flevoland (1968), van Haeck aan de kolonisatie door de mol (*Talpa europaea*) van de IJsselmeerpolders (1969), van Spaans aan de voeding van zilverbreeuwen (*Larus argentatus*) in het noorden van ons land (1970), van Van Balen over een vergelijking van de voortplanting van de koolmees (*Parus major*) in verschillende habitats (1973) en van Blokpoel over de invloed van het weer op de timing en de omvang van de migratie van ganzen in Canada (1980).

Kuenen was al vroeg gefascineerd door de zee. Daarvan getuigt niet alleen zijn proefschrift, maar ook het omvangrijke artikel over de verspreiding van mossels op de zandbanken rond Den Helder, geschreven in 1942. Later kwam daarbij het onderzoek van promovendi, over verschillen in dichtheid en groei in een kokkelpopulatie (*Cardium edule*) in de Waddenzee (Kristensen, 1957), over het estuarium als habitat (Wolff, 1973), en over de verandering in estuariën (Saeijs, 1982).

Bij de keuze van onderwerpen voor het doctoraal examen gaf Kuenen de kandidaat-studenten veel vrijheid. De studenten konden bij wijze van spreken alles gaan bestuderen wat de moeite waard leek. Dit werd natuurlijk wel op prijs gesteld, maar aan de andere kant leidde het er toe dat veel doctoraal-scripties niet meer behelsden dan een eerste aanzet tot een stukje onderzoek als er niet later door andere studenten verder aan werd gewerkt. Natuurlijk probeerde Kuenen studenten te interesseren voor actuele praktische problemen, zoals de bestrijding van kleine stekende muggen (knutten: *Culicoides*) in Wanneperveen, en lastige motmugges (*Psychoda*) in rioolwaterzuiveringen in Twente.

Naast een bescheiden aantal colleges voor studenten in de biologie in de eerste jaren was er een veldcursus in Meijndel van twee weken en een excursie van een week op de Hoge Veluwe.

Daarnaast gaf Kuenen jarenlang een college algemene zoölogie aan eerstejaars medici, waarvoor hij een boeiend hoofdstuk schreef in het boek *Zoölogie* (Oosthoek, 1967). Ook gaf hij elk jaar enkele colleges aan deelnemers aan de cursus van het Nederlands Instituut voor Preventieve Gezondheidszorg over milieuproblematiek. Later reisde hij door het land om voor Kamers van Koophandel aan

allerlei economen, juristen en directeurs van bedrijven zijn ideeën over deze zaken kenbaar te maken.

Voor stafleden en studenten organiseerde hij colloquia bij hem thuis. Daar hielden de deelnemers referaten over stukken literatuur, die uitvoerig werden besproken. Deze colloquia waren zowel nuttig als plezierig.

Al heel vroeg uitte Kuenen zijn bezorgdheid over de wijze waarop de mens omgaat met de natuur en met zijn eigen milieu. Velen trokken hun schouders op en bagatelliseerden zijn waarschuwingen. Toen in 1962 het boek *Silent spring* van Rachel Carson verscheen kwam er een begin van een kentering. Kuenen schreef bij de Nederlandse uitgave (*Dode lente*) een voorwoord. Toch schreef een recensent in de NRC toen nog over dit boek een artikel 'Stille lente met veel misbaar'. Zijn rectorale rede 'Mens en milieu' bij het lustrum van de Leidse Universiteit in 1965 was gewijd aan deze wereldproblematiek. Kuenen ging voort met het verspreiden van zijn ideeën. In 1964 was er een symposium georganiseerd door de Biologische Raad van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen onder de titel 'Op leven en dood'. Helaas bleek de inhoud allesbehalve eensluidend: volgens enkele inleiders was er eigenlijk niets aan de hand. Kuenen stimuleerde C.J. Briejèr tot het schrijven van het boek *Zilveren sluiers en verborgen gevaren* met als ondertitel 'Chemische preparaten die het leven bedreigen', waarvan de eerste druk in 1967 verscheen.

Veel leden van de staf binnen maar zeker ook buiten de vakgroep oecologie deelden die bezorgdheid en besteedden zeer veel tijd aan acute milieuproblemen, veelal in de regio. Dit leidde ertoe dat zowel in de vakgroep als in de subfaculteit biologie, maar ook in de faculteit de vraag rees of dit nu wel de taak was van een universitaire discipline die in de eerste plaats fundamenteel oecologisch onderzoek zou moeten verrichten, waarbij natuurlijk wel gekozen kan worden voor projecten die daarbij ook toepassingsgerichte aspecten hebben. Het 'actiewerk' is geen zaak voor de vakgroep. Hiervoor had Kuenen natuurlijk begrip.

Kuenens grote zorg en inzet om de milieuproblematiek op de politieke agenda te krijgen was duidelijk niet te verenigen met het hoogleraarschap van een universitaire vakgroep. Dit inzicht bracht hem ertoe in 1969 zijn functie als gewoon hoogleraar in Leiden neer te leggen en de taak van directeur van het RIN (Rijks-Instituut voor Natuurbeheer) in Arnhem en Leersum op zich te nemen. Dit instituut was ontstaan als een samenvoeging tussen het ITBON (zie boven) en het RIVON (Rijks-Instituut voor Veldbiologisch Onderzoek ten behoeve van het Natuurbehoud). Zoals bij elke fusie weer blijkt was dit een zware taak. In 1970 werd Bakker in zijn plaats benoemd tot hoogleraar in de dierenoecologie. De banden met Leiden werden niet verbroken, want Kuenen bleef met deze stad verbonden via een buitengewoon hoogleraarschap in de milieubiologie, een studierichting die hij zelf had opgericht.

In 1976 nam hij op 64-jarige leeftijd afscheid van het RIN en keerde terug naar Leiden. Hij werd opnieuw rector en tevens gewoon hoogleraar in de milieubiolo-

gie. In deze functie heeft hij de oprichting gestimuleerd van het Centrum voor Milieukunde te Leiden, waar Udo de Haes de leiding kreeg.

Kuene was een briljant spreker en een uitmuntend bestuurder. Die twee gaven kwamen helaas nog wel eens met elkaar in conflict, want het was vrijwel onvermijdelijk dat hij binnen de Leidse Universiteit veel gevraagd werd voor allerlei belangrijke functies. Hij was een groot voorstander van het ideaal van de 'Civitas Academica', de gehele academische gemeenschap. Ook besteedde hij veel tijd aan het probleem van de studentenhuisvesting en aan het Leids Academisch Kunstcentrum (LAK). In 1960 sprak hij voor de aankomende studenten: 'Ga naar Leiden om te studeren en – niet of – om student te zijn'.

In deze rede, die integraal werd gepubliceerd in Het Vaderland van 6 september, brak hij een lans voor het studentenleven: '...als ouders werkelijk willen dat hun zoon of dochter student wordt, laten zij deze stap dan ook ten volle nemen en hun kind de volle kans geven academicus te worden, hem of haar als het kan, in de academiestad laten wonen, desnoods op een veel te kleine kamer; als het enigszins mogelijk is aan de één of andere vorm van het georganiseerde studentenleven laten deelnemen. Dat kost tijd en het kost geld, maar het moet, wil de student het volle profijt hebben van de beste jaren van zijn leven'. Een prachtige uitspraak was toen ook: 'Voor alles is toewijding en aandacht nodig, ook voor het luiere, wat elke student op zijn tijd moet doen. Maar luier dan ook totaal, want dat kan opfrissen en komt het spoedig daarop volgende intense werk ten goede'.

Hij besloot zijn rede met de vergelijking van de universiteit met een station: 'Het is een station waar regelmatig alle denkbare soorten vervoermiddelen af en aan gaan. De gepubliceerde dienstregeling is onvolledig. Wie de weg vraagt, hem wordt de weg gewezen. Wie de weg niet vraagt komt wel eens verkeerd uit, maar er is altijd weer een gelegenheid naar het uitgangspunt terug te reizen. Men kan vaak zelfs te voet gaan. Maar wie op het perron blijft staan kijkt verspilt zijn tijd en staat anderen in de weg, en hij wordt met de sigarettenpeukjes en lege koffiebekertjes, na het vertrek van de laatste trein, in een vuilnisbak naar de mestvaalt gebracht'.

Kuene was puriteins ingesteld. Een fraai voorbeeld was een voorval dat schrijver dezes overkwam. Ik vertelde bij de thee dat één van de vele Amerikaanse joodse studenten die in die tijd medicijnen kwamen studeren in Leiden zijn hospita vroeg: 'Mevrouw, ik wil graag de hoer betalen'. Kuene stond meteen op en beval mij onmiddellijk mee te gaan naar zijn kamer, alwaar ik te horen kreeg dat het geen manier was om zo'n woord te gebruiken in de aanwezigheid van vrouwen. Mijn verdediging dat dit woord ook herhaaldelijk in de Bijbel wordt gebruikt maakte geen indruk en ik moest mijn excuses aan de vrouwelijke medewerkers aanbieden. Natuurlijk deed ik dat, maar de hilariteit was groot. Overigens sprak Kuene zelf wel eens over de eerstejaars als 'zakjes'.

In 1963 hield hij weer voor de aankomende studenten een rede, gepubliceerd in een boekje *Overgang?* Ook daar komen zijn puriteinse opvattingen naar voren.

'een student die op college zit te slapen probeert zo twee dingen tegelijk te doen en doet daarom beide slecht. Beter ware het indien hij dan maar eerlijk een uur langer was blijven slapen, en het volgende uur met aandacht had kunnen volgen. ...zodat hij niet de schijn hoeft op te houden ijverig te zijn, waarmee hij zichzelf nog het meeste voor de gek houdt. ...Bespeelt U een muziekinstrument, studeer dan ook, anders blijft het voor Uzelf onbevredigend, nog daargelaten de ellende die U met slecht musiceren Uw medemensen aandoet'. Iets dergelijks zegt hij ook over acteren, postzegels verzamelen en fotograferen.

Hij hield ook zijn staf telkens voor dat wij 24 uur per dag in dienst zijn van de universiteit. Alle tijd die wij aan andere zaken besteden dan aan onderzoek, onderwijs en beheer is alleen maar verantwoord als wij daardoor deze taken beter verrichten.

Kuenen was Rector Magnificus in het academiejaar 1964-1965. In zijn rede bij de overdracht van het rectoraat in 1965 wees hij op een aantal problemen dat nadien steeds belangrijker werd. Ook toen al werd ernstig nagedacht over een numerus fixus voor aankomende studenten in de medicijnen. (Hierover ontstond natuurlijk discussie, die pas in het midden van de jaren zeventig culmineerde in de 'selectie of loting' tegenstelling, die eindigde in de 'gewogen loting': een onding). De regering had besloten de aanwas voor personeel nog sterker af te remmen dan reeds het geval was. Kuenen pleitte ervoor dat in deze omstandigheden in principe elke vacature, waar dan ook en van welke rang dan ook, op het moment dat die ontstaat moet worden geacht weer toe te vallen aan de universiteit. Alle lopende aanvragen om personeelsplaatsen dingen dan mee naar die plaats. Er moet dus ook voor de vrij gekomen plaats geargumenteed worden waarom die plaats wéér bezet moet worden. Daarbij zal geen beroep kunnen worden gedaan op verkregen rechten.

Ook lanceerde hij toen een aantal behartenswaardige uitspraken. Hij propageerde sterk buitenlandse reizen van leden van het wetenschappelijk corps. Die contacten zijn nodig zoals ons lichaam voedsel nodig heeft. 'Als wij niet af en toe elders heengaan komt men ook niet meer bij ons. En met artikelen lezen en brieven schrijven komen wij er niet, evenmin als wij ons kunnen voeden met advertenties over blikgroenten'. In verband hiermee is het aardig op te merken dat Kuenen vlak na de oorlog in een officiële delegatie van de regering naar Engeland ging in verband met de ziektebestrijding in de tuinbouw. Dit werd belangrijk genoeg gevonden om het uitvoerig te bespreken in drie kolommen van de twee (!) pagina's van Vrije Stemmen, Dagblad voor Zeeland van 13 november 1945.

In dezelfde rede bracht hij naar voren dat het wenselijk zou zijn om toe te staan te promoveren op een aantal reeds verschenen publikaties. 'Er wordt nu vaak veel opgepot wat beter spoedig gepubliceerd zou kunnen worden. Tijdschriftartikelen zijn een veel efficiënter methode van wereldkundig maken dan een proefschrift,

dat veelal onopspoorbaar in een bibliotheek verdwijnt'. Dit idee is nadien in steeds meer gevallen uitgevoerd.

Dat in Leiden in de woelige jaren '70 relatief zo weinig ernstige conflicten zijn ontstaan tussen studenten en bestuur is zeker ten dele te danken aan het feit dat studenten al vroeg werden betrokken bij bestuurlijke zaken. Kuenen zegt hierover 'zolang de studenten voortgaan zich in het Praesidium Facultatum een zo uitstekende vertegenwoordiging te kiezen als dat nu al vele jaren het geval is, kunnen we het overleg tussen Senaatsbestuur en studenten ook in de toekomst vol vertrouwen tegemoet zien'. Er wordt weliswaar soms wel eens erg veel gepraat, maar 'wij mogen tevreden zijn...dat de studenten er durven praten en hebben geleerd hun kritiek op correcte wijze te formuleren. Het is goed als daar de voorzitter van de Universitaire Lustrumcommissie of zelfs de rector het vuur eens na aan de schenen wordt gelegd'. Het komische was dat Kuenen in zijn rectoraatsjaar zelf voorzitter was van deze commissie.

Dit Universitaire Lustrum was een experiment. Vroeger waren het alleen de studentenverenigingen die een Lustrum organiseerden, nu was het een aangelegenheid van de hele universitaire gemeenschap, de Civitas Academica. Achteraf had deze dubbelfunctie grote bezwaren: Kuenen merkt op dat het rectoraat alleen al de volledige aandacht vraagt. Aan deze lustrumviering wijdt hij in zijn rede veel aandacht (vijf pagina's). De evenementen namen twaalf dagen in beslag. Speciaal voor dit doel werd door Hugo Claus het stuk 'Tijl Uilenspiegel' geschreven en op het Pieterskerkplein opgevoerd. Bij de première was de hele koninklijke familie aanwezig. Overigens ontstond over het stuk nogal wat commotie, omdat het bepaald niet vleidend was ten opzichte van Rooms-Katholieken in de tijd waarin het stuk speelde.

Van 1966 tot 1969 vervulde hij de functie van Pro-rector, een functie die hij in zijn rede van 1965 omschreef als iemand die bestuurlijke voorstellen van enige omvang kan uitwerken: een eerste stuurman, een navigator. In die periode kreeg de 'democratisering' trekken waartegen Kuenen veel ernstige bezwaren had. Het liep echt uit de hand: studenten wilden zelf hoogleraren kiezen en moesten inspraak hebben bij het onderzoek.

Toen hij na zijn terugkeer in Leiden in 1976 opnieuw rector werd tot 1979 hield hij in 1977 een diesrede: 'Prikkebeen honoris causa'. Dit was een pleidooi voor meer samenwerking tussen wetenschappen, zeker ook ten dienste van de toepassing: 'Er is nog een te grote kloof tussen wat wij aan kennis hebben en het inzicht in wat wij met onze kennis mogen doen'. Een belangrijk deel van deze rede was gewijd aan de noodzaak van meer aandacht voor de grote diversiteit van planten en dieren, die zo wordt bedreigd door de activiteiten van de mens. Dit betekende dus ook meer aandacht voor de systematiek.

Helaas ging al dit bestuurlijke werk ten koste van de tijd die hij kon besteden aan zijn onderwijs aan de jongerejaars studenten. Van het voornemen om de colleges in de experimentele dierkunde (oecologie, ethologie en fysiologie)

beurteilungen te laten geven door Kuenen, Van Iersel en Wolvekamp is niets terechtgekomen: uiteindelijk heeft Wolvekamp deze colleges jarenlang alleen gegeven. Bakker, die in 1964 lector was geworden, kreeg vanaf 1965 de feitelijke leiding van de vakgroep.

In 1979 legde hij zijn universitaire taken neer, taken die hij zo lang en zo goed had vervuld. Bij die gelegenheid werd hem een bundel artikelen aangeboden onder de titel *D.J. Kuenen, Leids Hoogleraar*, tevens gepubliceerd in het *Netherlands Journal of Zoology*, 30, 145-430 (1980).

Maar dit betekende nog niet het eind van zijn arbeidzame leven. In 1979 werd hij lid van een voorbereidingscommissie tot oprichting van de Raad voor het Milieu- en Natuuronderzoek (RMNO). Deze sectorraad had een tripartite samenstelling, waarbij er inbreng was van onderzoekwensen vanuit de maatschappij. In 1981 werd deze raad voorlopig ingesteld voor een periode van zes jaar. Op grond van zijn grote ervaring met onderzoek en de bestuurlijke kanten van onderzoek, ervaring en kennis van de natuurbescherming en zijn immer groeiende zorg voor het milieu was Kuenen de aangewezen persoon om voorzitter te worden.

Deze taak heeft hij met veel energie en inzet op zijn schouders genomen. Onder zijn voorzitterschap heeft de Raad een eigen werkwijze ontwikkeld, waarbij in een stappenplan het hele werkterrein werd bestreken. Open discussies vormen een belangrijk aspect en na aanvankelijke aarzelingen kwam ook een open dialoog met de betrokken vakdepartementen tot stand.

Hoewel Kuenen niet het plan had om tot eind 1986 voorzitter te blijven, besloot hij toch dat laatste jaar er nog bij te nemen, omdat zijn opvolger pas later beschikbaar bleek te zijn. In dat jaar 1986 was hij uitermate actief, hield vele voordrachten in binnen- en buitenland voor vertegenwoordigers van het beleid, het bedrijfsleven en onderzoekers. Zijn heldere betogen, zijn gedreven milieu- en natuurzorg, zijn kwaliteiten in het debatteren en zijn grote kennis van talen hebben hem faam bezorgd als bepleiter van de rol die onderzoek kan spelen bij het streven naar oplossingen van de milieuproblematiek.

De vakdepartementen werden ontvankelijk voor de adviezen. Ministers werden soms verrast door de vaderlijke wijze waarop hij ze toesprak, maar ze hebben wel goed nota genomen van de door hem aangevoerde argumenten. Dank zij een uitstekende gezondheid heeft hij tot op hoge leeftijd kunnen werken. Pas op 1 januari 1987 kwam er een einde aan zijn officiële werkzame leven.

Kuenen had, zoals men dat noemt, een natuurlijke autoriteit. Dit was ongetwijfeld ten dele te danken aan zijn imponerend voorkomen, maar voornamelijk aan zijn gave zijn ideeën helder uit te drukken niet alleen in het Nederlands, maar even vloeiend in het Engels, Duits en Frans. Dit bracht natuurlijk met zich mee dat hij niet alleen in Leiden maar ook daarbuiten in grote aantallen nationale en internationale organisaties en commissies werd gevraagd.

Van 1968 tot 1972 was hij voorzitter van de Werkgroep Geïntegreerde Bestrijding van Plagen TNO. In diezelfde periode was hij ook voorzitter van de Nederlandse Dierkundige Vereniging. Hij was adviseur van de Waddencommissie.

Binnen Rijkswaterstaat werd Kuenen lid van een Kleine Commissie (1969-1970). Daar brak hij een lans voor aandacht voor het milieu- en natuuronderzoek, en wel zodanig dat dit centraal binnen de technisch gerichte waterstaat zou plaatsvinden en niet daarbuiten zoals zijn medecommissieleden (Vaas, Adriani) eerst wensten.

In 1973 was de maatschappelijke discussie over een open of dichte Oosterschelde volstrekt uit de hand gelopen. Er werd een onafhankelijke Oosterscheldecmissie ingesteld (voorzitter mr. J. Klaasesz, zes leden, waaronder Kuenen) die binnen zes maanden de regering diende te adviseren over alle aspecten van de Oosterschelde-werken: veiligheid, milieu, visserij, zoetwatervoorziening, recreatie en ruimtelijke ontwikkeling, en een raming van de kosten. De tegenstelling leek te gaan om een keuze tussen veiligheid en milieu. Kuenen verdedigde de biologische argumenten voor milieu- en natuuraspecten. De commissie kwam uiteindelijk tot een technische oplossing voor de Oosterschelde als afsluitbare zeearm, waardoor zowel de veiligheid werd gewaarborgd als het getijdensysteem behouden bleef. Dit advies is door de regering opgevolgd.

Belangrijk was Kuenens positie in de IUCN, International Union for the Conservation of Nature (Union Internationale pour la Conservation de la Nature et de ses Ressources) waar hij in 1963 lid werd van de Executive Board, in 1966 ondervoorzitter en van 1972 tot 1978 voorzitter. Het werken voor deze organisatie maakte dat hij heel vaak en langdurig naar het buitenland moest voor vergaderingen, congressen, etc.

Kuenen heeft ook actief bijgedragen aan de invulling van de Ramsar-conventie van het International Waterfowl Research Bureau. Hij woonde in 1966 een internationale conferentie van deze organisatie bij in Noordwijk, die gewijd was aan 'wetlands'. In 1984 was hij voorzitter van de bijeenkomst van deze conventie in Groningen.

Ook de International Congresses of Entomology moeten worden genoemd. In 1951 was hij voorzitter van het 9th International Congress of Entomology in Amsterdam. Daarna bleef hij Permanent Secretary van deze congressen.

Hij werd in 1974 lid van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (Vrije Sectie). Ook daar vervulde hij talrijke taken, zoals onder meer in Commissies tot Beheer van Oecologische Akademie-Instituten. In 1951 werd hij Honorary Fellow van de Royal Entomological Society of London. In 1966 (na zijn eerste rectoraat) werd hij benoemd tot Ridder in de Orde van de Nederlandse Leeuw. De University of Dundee verleende hem een Eredocoraat in 1978. De bekroning was de benoeming tot Commandeur in de Orde van Oranje Nassau bij zijn afscheid van de RMNO in 1986. Deze onderscheiding werd hem uitgereikt door minister Nijpels, die zich goed op de hoogte had gesteld van de milieupro-

blematiek, waarvan hij voordien nauwelijks iets wist. Veel van zijn kennis heeft hij bij Kuenen opgestoken.

Naast zijn werk had Kuenen nog veel andere interesses. Zo heeft hij als toneel-liefhebber veel tijd besteed aan de Schouwburgcommissie, die de restauratie van de Leidse Schouwburg propageerde en begeleidde. Hij hield veel van muziek en speelde dwarsfluit – waar hij altijd erg bescheiden over was. Hij speelde in het Collegium Musicum, waar hij zijn vrouw, die cello speelde, leerde kennen. Het Leidsche A Capella koor kwam door de grote inzet van Kuenen in 1951 opnieuw tot leven in het Toonkunstkoor. Hij was daarvan een tijdlang voorzitter.

Jarenlang was hij lid van de discussiekring ‘BIOS’ die vlak na de oorlog was gesticht en waarin gediscussieerd wordt over onderwerpen die op raakvlakken liggen tussen biologie, biochemie, medicijnen en wijsbegeerte.

Wat sport betreft: hij was ook in dit opzicht gefascineerd door water, net als in zijn werk. Tot zijn 56ste jaar heeft hij geroeid, en veel langer nog gezeild. Hij was een verwoed schaatser. Eens zei hij tegen stafleden: ‘Je merkt pas dat je ouder wordt als je kinderen op je moeten wachten bij de stempelposten van de Molentocht!’.

Couperus zei eens: ‘Als ik iets ben, dan ben ik een Hagenaar’. Don Kuenen was een Leijenaar van top tot teen. Kenmerkend voor hem zijn: zijn liberale houding ten opzichte van meningen die hij niet deelde, zijn snelle en geestige reacties, zijn gevoel voor humor, zijn grote belangstelling voor het werk van zijn studenten en promovendi, die altijd bij hem konden aankloppen, zijn ongelooflijke vermogen snel om te schakelen van het ene onderwerp naar het andere – wat hem in al zijn functies goed te pas kwam –, zijn gehechtheid aan tradities – soms met nogal komische ouderwetse ideeën –, zijn puriteinse instelling, zijn gevoel voor kwaliteit in wetenschap en kunst, zijn bewondering voor de antieke beschavingen, zijn gevoel van walging tegenover vulgariteiten, zijn scherpe tong waarmee hij mensen kon afstraffen die goedkope uitspraken met een grote zelfverzekerdheid uitten, maar vooral ook zijn grootmoedigheid zijn eigen fouten te erkennen wanneer die hem werden voorgehouden.

In zijn genoemde diesrede van 1977 vertelde hij een grapje uit Punch, dat ik hier met zijn naam citeer. Bij een feestelijke bijeenkomst stelt de gastvrouw twee van haar gasten aan elkaar voor: ‘May I introduce to you Dr. Kuenen? Dr. Kuenen is an ecologist but he has promised not to say anything unpleasant’. Hoewel Kuenen intens kon genieten van allerlei zaken zou hij bij heel veel gelegenheden zo’n belofte niet doen.

Wij missen in hem een begaafd, meelevend en bijzonder mens.

Het is mij een voorrecht hierbij degenen te bedanken die mij hebben geholpen bij het samenstellen van dit levensbericht. In het bijzonder wil ik hier noemen Don’s echtgenote, mevrouw drs. L.J.Th. Kuenen-Janssens.